

УДК 94 (477.85) "1939/1945":323.12

**Олег Суровцев
(Чернівці)****ДО ПИТАННЯ ПРО АНТИСЕМІТСЬКУ
ПРОПАГАНДУ РУМУНСЬКОЇ ВЛАДИ В
ПІВНІЧНІЙ БУКОВИНІ У 1941-1944 рр.
(НА МАТЕРІАЛАХ ГАЗЕТИ «VISOVINA»)**

У статті на основі матеріалів газети «Visovina» аналізується спектр антисемітської пропаганди, яку здійснювала серед населення Буковини румунська влада у 1941-1944 роках.

Ключові терміни: Голокост, гетто, депортації, «авторизація», «зірка Давида», Трансністрія, юденрат, румунізація, примар.

З 2 по 7 липня 1941 року Північна Буковина була окупована румунськими військами. Вже 13 липня вийшов перший номер румуномовної газети „Visovina”, яка офіційно стала друкованим органом нової влади. Її тираж швидко став найбільшим в краї. У Румунії, яка з кінця 30-х років стала союзником гітлерівської Німеччини, періодичні видання швидко перетворились на інструмент реалізації антиєврейської політики та насадження антисемітської ідеології. В окупованій Північній Буковині таким інструментом стала газета „Visovina”.

Її матеріали були введені в науковий обіг як історичне джерело ще в радянський період. Зокрема, у збірнику документів „Радянська Буковина 1940-1945: Документи та матеріали”, що побачив світ 1967 року, вміщено деякі розпорядження румунської окупаційної влади, які були опубліковані на шпальтах цієї газети. Однак вони не розкривали сутність антиєврейської політики та шаленої антисемітської пропаганди влади, а були підібрані в дусі радянської історіографії і висвітлювали процес румунізації, експлуаторську економічну політику на території краю чи злочини проти комуністів та „мирних радянських громадян”¹. Тому сьогодні, коли в Україні дослідження Голокосту стало можливим без обмежень, для об’єктивного висвітлення особливостей геноциду буковинського єврейства румунською владою в 1941-1944 роках необхідний новий аналіз матеріалів газети „Visovina” з точки зору сучасних підходів до вивчення історії України роки Другої світової війни.

В період з 13 липня 1941 до 25 березня 1944 року редакцією газети „Visovina”, за нашими підрахунками, було надруковано 177 публікацій, спрямованих проти євреїв, серед них 67 статей, 110 розпоряджень румунської влади, а саме накази губернаторів Буковини генерала К. Калотеску, К. Драгаліні, постанови та оголошення Рекрутського центру, Директорату праці та соціального страхування, Військового кабінету при губернаторі, примарії Чернівців та інших органів. За шість місяців 1941 року було надруковано 42 публікації антиєврейського змісту, за 1942 рік – 82. В 1943 році спостерігається значне скорочення антисе-

мітських публікацій, а саме 43, що було прямим наслідком зміни ситуації на німецько-радянському фронті на користь СРСР. З січня по березень 1944 року в газеті з’явилося 12 публікацій, 10 з яких становили оголошення для чернівецьких євреїв, яких звільнили в 1941-1942 роках від депортації в Трансністрію, щоб використовувати на примусових роботах на користь румунської армії та держави.

За змістом антиєврейські публікації на шпальтах газети „Visovina” можна поділити на дві великі групи. До першої групи належать публікації економічного змісту, які складали найбільшу кількість. Зокрема, накази губернаторів Буковини генерала К. Калотеску, К. Драгаліні, рішення Рекрутського центру, Директорату праці та соціального страхування, Військового кабінету при губернаторі, примарії Чернівців про порядок трудової експлуатації єврейського населення², оголошення цих установ про експропріацію майна буковинських євреїв (нерухомість, автотранспорт, побутові речі, одяг та інше)³, про збір євреїв певних спеціальностей, наприклад, лікарів для подальшого їх використання на примусових роботах⁴, про перепис залишених євреїв⁵ чи перевірку „авторизацій”, яка, до речі, в 1942-1943 роках відбувалась майже щомісяця⁶.

Розглянемо детальніше антиєврейські публікації економічного змісту. Вже 30 липня 1941 року генерал-губернатор Буковини Корнелій Калотеску видав наказ №1307, який містив заходи щодо організації та регламентації примусових робіт для єврейського населення⁷. 3 серпня 1941 року цей наказ був опублікований в газеті „Visovina” – центральній газеті окупаційної влади, – де повторно друкувався в номерах за 4 жовтня, 9 жовтня та 1 листопада 1941 року⁸. Зокрема, в ньому зазначалось, що всі власники та керівники підприємств, майстерень, які потребують єврейських робітників, повинні отримати дозвіл в Директораті праці та соціального страхування, який фактично виконував функції біржі праці. Нагадаємо, що в період румунської окупації Північної Буковини в 1941-1944 роках все єврейське населення перебувало під контролем та юрисдикцією румунських військ, а саме під опікою військового кабінету при губернаторі та жандармерії⁹. Згадані вище дозволи видавались на обмежений термін, а саме: на 30 днів від дати отримання для робітників без певної спеціальності; 60 днів для кваліфікованих робітників; 90 днів для євреїв-керівників майстерень, різних виробництв, в тому числі технічних, для спеціалістів з купівлі-продажу. Паралельно розпочався процес румунізації, тобто кожен єврейський робітник отримував дублера (румуну), якого він повинен був за короткий термін навчити своєї професії, навичкам, і в такий спосіб готував собі заміну, часто таких дублерів було декілька. Губернатор Буковини К. Калотеску неодноразово у звітах керівнику держави І. Антонеску обіцяв по можливості швидше замінити єврейських робітників румунськими, говорив про особисту зацікавленість в тому, щоб ця операція була завершена скоріше і в повній мірі¹⁰.

На Директорат праці також були покладені функції інспектування та контролю за ефективністю впровадження процесу румунізації. Відповідно до 10 пункту наказу № 1307 єврейські робітники, що залучались на примусові роботи, повинні були отримувати грошову винагороду (зарплату), але лише 70% від суми, тому що 30% переходили у розпорядження фінансового Директорату, які планувалось використовувати для румунізації підприємств¹¹. Насправді, аналізуючи архівні матеріали та спогади, можна стверджувати, що ці гроші частіше не виплачувались, або сума була значно занижена¹². Безпосередньо в канцелярії губернаторства велись щоденні табелі обліку відпрацьованих днів єврейськими робітниками¹³. Єврейських робітників заборонялось використовувати «на роботах суспільного значення». Жоден інший орган влади, окрім Директорату праці та соціального страхування, не мав права видавати дозволи на використання єврейських робітників на примусових роботах, виняток становили лише військові¹⁴.

Невиконання положень наказу № 1307 каралось штрафуванням власників та керівників підприємств, майстерень, магазинів від 2-2,5 тисяч лей, а в разі повторення порушень – до 5-10 тисяч лей відповідно до рішення Директорату праці. Для великих підприємств сума штрафу для першого порушення складала 4-10 тисяч лей, а якщо це повторювалось – 50 тисяч лей та оренда цього підприємства державою. Штрафи під загрозою закриття підприємств повинні були бути погашені протягом трьох днів. Євреям, яких брали на роботу без дозволів, загрожувало інтернування до таборів. Всі покарання здійснювались рішенням губернатора після подання Директорату праці та соціального страхування¹⁵.

Наступним кроком окупаційної влади стало засідання керівництва поліції та військових міста Чернівці та Чернівецького повіту 19 серпня 1941 року, на якому головували 4 особи: начальник чернівецького рекрутського пункту полковник Чезар Кокореску, префект Чернівецького повіту, доктор Ніку Лупу, інспектор поліції Михайло Пеун, начальник поліції м. Чернівці Пауль Аврамович. На засіданні присутні, керуючись наказом № 2041, що був опублікований в Урядовому віснику (Monitorul Oficial) № 164 за 1941 рік, котрий роз'яснював та врегульовував в Румунії процес використання євреїв на примусових роботах, прийняли рішення видати ідентичний наказ по Чернівцях та Чернівецькому повіту¹⁶.

Відразу ж постає питання, чому наказ стосувався лише Чернівців та Чернівецького повіту? Причина була в тому, що майже все єврейське населення сіл та містечок Північної Буковини в липні-вересні 1941 року спочатку зазнало безконтрольних жорстоких погромів з боку зондеркоманди 106, румунської армії, жандармерії та місцевого населення, в яких загинуло за даними ЧГК 7758 осіб¹⁷, а потім станом на 1 вересня 1941 року було сконцентровано

для подальшої депортації в Трансністрію в трьох бессарабських таборах: в Сокирянах – 10201 осіб, включаючи 1698 євреїв з Липкан; в Єдинцях – 12248 осіб; в Вертюжанах – понад 2 тисячі¹⁸. В той самий час в Чернівцях та Чернівецькому повіті перебувало 49497 євреїв, серед яких значну кількість складали кваліфіковані робітники, спеціалісти різних галузей виробництва, лікарі, педагоги тощо¹⁹.

Отже, наступного дня, а саме 20 серпня 1941 року, у вигляді плакатів по місту та публікації на шпальтах „Vucovina” з'явився наказ № 2459 про використання буковинських (читай чернівецьких) євреїв на примусових роботах на користь румунської держави²⁰. Відповідно до наказу, все єврейське населення Чернівців та Чернівецького повіту від 18 до 50 років були зобов'язані з'явитися зі всіма можливими документами, що посвідчували їх особу, в розташування чернівецького рекрутського пункту. На його базі створювалась „Комісія з обліку та контролю євреїв”, яка мала на меті здійснити перепис чернівецьких євреїв для подальшого їх використання на примусових роботах. Комісія складалась з трьох осіб: очолював її вже згаданий вище Чезар Кокореску, делегатом квестури поліції був комісар Антоній Динге, третім членом комісії став лікар Аурел Попеску. Єврейське населення Чернівців та Чернівецького повіту з 25 серпня по 5 вересня 1941 року повинно було з'явитись перед Комісією в алфавітному порядку у відповідні дні. Наприклад, євреї, прізвища яких починались з літери „А” та „В” мусили з'явитись 25 серпня, з літери „С” та „D” – 26 серпня і т. д. „Комісія з обліку та контролю євреїв” працювала щодня з 8.00 до 13.00 та з 16.00 до 19.00. Євреї Чернівецького повіту повинні були з'явитись з документами до відділень поліції та жандармерії на місцях з 25 по 27 серпня 1941 року. Пункт 2 наказу № 2459 застерігав, що ті євреї, які не виконують вимоги нової влади і не з'являться перед Комісією, будуть заарештовані й депортовані в табори Трансністрії. Наказ вступав в силу з дня опублікування, його копії були надіслані органам військової та цивільної влади на Буковині.

Для чернівецьких єврейських робітників був встановлений робочий режим з 8.00 до 12.00 та з 15.00 до 19.00, щодня вранці та після обіду проводилась перевірка присутніх на робочих місцях. Окрім того, рекрутський пункт вповноважував власників підприємств, майстерень, магазинів вживати заходів та повідомляти відповідні органи в разі відсутності або інертності євреїв на роботі, пропаганди ними „руйнівних ідей”, що передбачало для цих людей негайну депортацію²¹.

Євреї, що з'явилися перед Комісією були занесенні відповідно до роду занять, професії в спеціальні табелі й згодом за допомогою поліції викликались на примусові роботи окремими наказами рекрутського пункту²².

Перехід до Румунії з 1 вересня 1941 року території між Дністром та Південним Бугом („Трансністрія”), що було своєрідною платою за участь

у війні на боці Німеччини, дозволив румунській окупаційній владі здійснити план, який не вдався літом, а саме: депортувати за Дністер всіх євреїв Буковини.

4 жовтня 1941 року штаб головнокомандуючого румунської армії передав комендатурі м. Чернівці наказ І. Антонеску про депортацію протягом 10 днів всіх євреїв Буковини “в область східніше Дністра”²³. Стислий термін депортації пояснюється тим, що планувалось щодня відправляти з Чернівців до Трансністрії 2 потяги по 50 товарних вагонів (для перевезення худоби, промислових товарів), в кожному з яких вміщалося 50-70 осіб²⁴. 9 жовтня губернатор Буковини генерал К. Калотеску отримав наказ з Бухареста і того ж дня оповістив примарію Чернівців, а 10 жовтня військове командування Буковини, що 11. X.1941 все єврейське населення з муніпалітету Чернівців буде протягом 11 годин переміщено в спеціальний сектор міста, який перетворюється на гетто²⁵.

Операцію з утворення гетто та подальшої депортації єврейського населення з Чернівців очолив генерал І. Топор, на чолі з яким також була утворена комісія з евакуації євреїв²⁶.

Паралельно з утворенням гетто 11-13 жовтня 1941 року з Чернівців вирушили перші транспорт. Тоді було депортовано трьома потягами по 50 вагонів 7053 євреїв²⁷.

Вечері 15 жовтня 1941 р., після початку депортації чернівецьких євреїв, у приміщення Єврейського комітету прибув примар Чернівців Траян Попович, який оголосив, що з Бухареста по телефону отримано дозвіл залишити 15-20 тисяч євреїв в Чернівцях²⁸. Це рішення було зумовлено необхідністю відновлення та підтримання економічної стабільності міста.

Через 48 годин Комітет у справах євреїв (юденрат), який очолював доктор Нейбург, подав 174 табелі єврейських робітників за спеціальностями та категоріями (спеціаліст фізичної чи інтелектуальної праці), де значна частина євреїв записалась декілька разів в різних табелях, щоб врятуватись²⁹. Процес видачі “авторизацій” (документ, який давав право на роботу і проживання в Чернівцях) швидко вийшов з-під контролю влади і компетентних органів, з’явилося багато підробок, тому наступні 18 днів працювала Комісія з евакуації євреїв, яка провела ревізію виданих авторизацій й анулювала понад 4 тисячі документів³⁰. В результаті перевірки 16569 євреїв отримали авторизації, 395 осіб було депортовано як комуністів, 5619 були представлені до перегляду і згодом більшість з них отримали авторизації з підписом Т. Поповича³¹.

Депортація євреїв з Чернівців продовжувалась до 15 листопада 1941 року. На 14 потягах силами 1-го жандармського батальйону, а саме тринадцятьма командами, було вивезено в Трансністрію 28391 євреїв³².

В червні 1942 року в результаті довготривалої боротьби між заступником генерал-губернатора Буковини майором Марінеску та чернівецьким

примарем Т. Поповичем, останнього за допомогою держсекретаря Міністерства внутрішніх справ Жака Попеску було звільнено з посади. Відразу ж Корнелієм Калотеску був виданий наказ про те, щоб депортувати в Трансністрію всіх власників “авторизацій” (дозволів) із підписом Т. Поповича.

Всього за червень 1942 р. із Чернівців в табори Трансністрії було депортовано 4094 євреїв, а 10 вересня ще 500 осіб³³. Таким чином, наприкінці 1942 р. в Чернівцях залишалось понад 16 тис. євреїв.

В 1942-1944 роках режим роботи для чернівецьких євреїв був дещо пом’якшений: були змінені години обов’язкової присутності на робочих місцях, з 7.30 до 13.00 та з 15.30 до 19.00; допускалось відлучення на певний час, якщо людина мала при собі відповідний дозвіл, а також встановлювались менш суворі покарання³⁴.

Рішенням керівника економічного відділу губернаторства К. Кобилянського усі євреї, що залишились в Чернівцях і використовувались на примусових роботах у губернаторстві, обов’язково повинні були купити у військової влади жовту шестикутну зірку, яка коштувала 80 лей, і завжди носити її поверх одягу. Згодом це підтвердив наказ К. Калотеску № 43 від 24.08.1942. За будь-яке порушення цього припису покарання було єдиним – депортація в табори Трансністрії³⁵.

Наказ примаря м. Чернівців Т. Поповича № 8 від 09.03.1942 року дозволяв євреям здійснювати в місті покупки на ринках з 10.00 до 12.00, в крамницях з 10.00 до 13.00. Проте 5 серпня 1942 року наказом №30/42 губернатор Буковини генерал К. Калотеску заборонив єврейському населенню перебувати чи пересуватись без вагомих причин та відповідних документів по вулицях та площам міста³⁶.

Єврейські робітники, які примусово працювали на підприємствах, в майстернях, повинні були перебувати лише у приміщеннях і не пересуватись по місту без особливих причин. Якщо румунським власникам було необхідним переміщення євреїв по місту для виконання певних робіт чи послуг, вони отримували спеціальний дозвіл, в якому вказувалось місце роботи єврея та потрібний час для виконання конкретного завдання³⁷.

До другої групи належать публікації пропагандистського характеру, які часто були без авторства або передруковувались з німецьких періодичних видань. Назви публікацій говорять про їх зміст: „Згубна діяльність євреїв в Європі за останні 25 років”, „Радянська фізіономія: євреї всього світу”, „Причиною теперішньої війни є євреї”, „Американське втручання не зупинить занепад та швидке зникнення іудаїзму”, „Євреї та комунізм”, „Євреї та економічний саботаж”, „Суворі анти-єврейські заходи в Туреччині”, „Юдо-більшовизм небезпечний для Європи”, „Євреї не мають жодного права на Палестину”³⁸ та інші.

Таким чином, матеріали, що були надруковані на шпальтах газети „Висовіна” в 1941-1944 роках, є вагомим джерелом для дослідження подій Голокосту в Північній Буковині, вони дають можливість

виокремити та дослідити регіональні особливості румунської антисемітської політики та пропаганди.

¹ Радянська Буковина 1940-1945: Документи і матеріали. – К.: Наук. думка, 1967. – С. 196-197, 218-219.

² Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). – Bucovina. – 1942. – 7 січня. – Арк. 7.

³ ДАЧО. – Bucovina. – 1941 р., 14 липня. – Арк. 2.

⁴ ДАЧО. – Bucovina. – 1942. – 25 березня. – Арк. 6.

⁵ ДАЧО. – Bucovina. – 1942. – 15 квітня. – Арк. 9.

⁶ ДАЧО. – Bucovina. – 1941. – 3 грудня. – Арк. 5.

⁷ ДАЧО. – Ф-778, оп. 1 – Спр. 3. – Арк. 1.

⁸ ДАЧО. – Bucovina. – 1941. – 3 серпня. – Арк. 3; 4 жовтня. – Арк. 6; 9 жовтня. – Арк. 7; 1 листопада. – Арк. 3.

⁹ ДАЧО. – Ф-Р 307. Оп. 3. – Спр. 17. – Арк. 293.

¹⁰ Там само.

¹¹ ДАЧО. – Ф-Р 307. Оп. 2. – Спр. 35. – Арк. 4.

¹² Колись Чернівці були гебрейським містом... Свідчення очевидців / Переклад Петра Рикла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998. – 232 с.

¹³ ДАЧО. – Ф-Р 307 с4. – Оп. 2. – Спр. 126-130, 140-141.

¹⁴ ДАЧО. – Bucovina. – 1941. – 3 серпня. – Арк. 3.

¹⁵ Там само.

¹⁶ ДАЧО. – Ф-Р 307. – Оп. 1. – Спр. 2426. – Арк. 2.

¹⁷ ДАЧО. – Ф-Р 653. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 5.

¹⁸ Круглов А. Энциклопедия Холокоста: Еврейская энциклопедия Украины / под ред. И. Левитаса. – К., 2000. – С. 197.

¹⁹ Carp M. Carte neagra. Suferintele evreilor din România. 1940-1944. – București, 1946-1948. – Vol. III (Transnistria). – P. 42.

²⁰ ДАЧО. – Bucovina. – 1941. – 20 вересня. – Арк. 3.

²¹ ДАЧО. – Ф-Р 307. – Оп. 1. – Спр. 3096. – Арк. 6.

²² ДАЧО. – Ф-Р 307. – Оп. 1. – Спр. 2426. – Арк. 2.

²³ Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941-1944 годах (составитель А. Круглов). – К.: Ин-т Иудаики, 2002. – С. 451.

²⁴ Carp M. Carte neagra. Suferintele evreilor din România. 1940-1944. – București, 1946-1948, vol. III (Transnistria). – P. 190

²⁵ ДАЧО. – Ф-Р 307 с4. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 224.

²⁶ Там само. – Арк. 225.

²⁷ Там само. – Арк. 226.

²⁸ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми.

Свидетельства узников фашистских лагерей-гетто / под ред. Е. М. Финкель, П. В. Рыхло. – Черновцы, 1996. – Вып. 5. – С. 46.

²⁹ ДАЧО. – Bucovina. – 1941. – 2 листопада. – Арк. 5.

³⁰ ДАЧО. – Ф-Р 307 с4. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 229.

³¹ Там само. – Арк. 220.

³² Там само. – Арк. 230.

³³ ДАЧО. – Ф-Р 307 с4. – Оп. 1. – Спр. 244. – Арк. 1-4.

³⁴ ДАЧО. – Bucovina. – 1942. – 16 січня. – Арк. 3; 1943. – 8 лютого. – Арк. 3; 1944. – 2 лютого. – Арк. 7.

³⁵ ДАЧО. – Bucovina. – 1942. – 29 серпня. – Арк. 5.

³⁶ ДАЧО. – Bucovina. – 1942. – 5 серпня. – Арк. 2.

³⁷ ДАЧО. – Bucovina. – 1942. – 19 серпня. – Арк. 5.

³⁸ ДАЧО. – Bucovina. – 1941. – 24 липня. – Арк. 4; 26 жовтня. – Арк. 4; 1 листопада. – Арк. 7; 2 грудня. – Арк. 2; 1942. – 11 січня. – Арк. 3; 18 червня. – Арк. 1; 25 листопада. – Арк. 6; 1943. – 8 березня. – Арк. 1; 18 червня. – Арк. 1.

Олег Суrowцев
(Черновцы)

К ВОПРОСУ ОБ АНТИСЕМИТСКОЙ ПРОПАГАНДЕ РУМЫНСКОЙ ВЛАСТИ В СЕВЕРНОЙ БУКОВИНЕ В 1941-1944 гг. (НА МАТЕРИАЛАХ ГАЗЕТЫ «BUCOVINA»)

В статье на основании архивных материалов, и непосредственно материалов газеты «Bucovina», представлено и проанализировано широкий спектр антисемитской пропаганды, которую проводила румынская власть среди населения Северной Буковины в 1941-1944 годах.

Oleg Surovtsev
(Chernivtsi)

TO THE ISSUE ABOUT ANTI-SEMITIC PROPAGANDA ROMANIAN AUTHORITIES IN NORTHERN BUKOVINA IN 1941-1944 (BASED ON NEWSPAPER «BUCOVINA»)

In article on based of archival materials, including materials newspaper "Bukovina" demonstrated and analyzed a wide range of anti-Semitic propaganda, which is carried out among the population of Bukovina Romanian authorities in 1941-1944.